

שיעור כללי – נדרים איסור חפצא ושבעות איסור גברא

היום נעסוק בסוגיה כללית וחשובה בענייני הנדרים והשבעות. מהו גדר איסור חפצא וגברא שהוזכר בנדרים ושבעות והנפק"מ.

סוגייתנו

- ראה גמ' ב: 'כל כינויי' עד 'דקאסר נפשיה מן חפצא'.
- וראה ר"ן בד"ה 'אידי' ובתוד"ה 'נדרים דמיתסר'.

סוגיות נוספות במסכתנו

- ראה משנה לקמן יג: 'האומר לחבירו' וגמ' שם עד סוף הפרק ור"ן שם.
- ראה עוד משנה לקמן יג: 'ואלו מותרין' וגמרא בדף יד. 'מנהני מילי' עד הנקודותיים.
 - וראה חידושי הריטב"א על משנת 'ואלו מותרין' ד"ה 'חולין שאוכל לך'.
 - וראה גמ' יב: 'לימא כתנאי' עד יג. 'מי לא מיקדיש' ויש להקשות מכאן קושיה גדולה על דברי הריטב"א.
- וראה משנה לקמן טז. 'זה חומר בנדרים ובשבעות'
 - וראה מה שכתב בנימוקי יוסף על משנה זו מתחלת דבריו עד 'ויש ראיא בירושלמי'.
 - וראה ספר החינוך מצוה ל.
 - ועיין יבמות ה. 'אלא אתיא מראשו' עד 'שכן ישנו בשאלה' וקשה על החינוך וראה שו"ת הרשב"א ח"ג שמג' ושלמי נדרים שם.

מקורות נוספים

- ראה תשובת הרשב"א ח"א תרט"ו.
- וראה רא"ש יומא ח' יד' בשם תשובת הר"מ מרוטנבורג. ורשב"א בתשובה סי' תרפט על דבריו.
- ועיין משנה כריתות יג: למטה 'יש אוכל אכילה אחת' ובגמ' שם יד. עד 'ונתני ה' חטאות'.
- ועיין שו"ת אבני נזר או"ח סימן לז'.
- ועיין שו"ע חו"מ סי' רלד' סעיף ג' ונתיבות שם. ומה שהתייחס לזה באתון דאורייתא סי' י'.

ספר החינוך פרשת יתרו מצוה ל

ואם תשאל, מי שנדר שלא לאכול דבר שהוא מצווה עליו לאכול, איך לא יאכלנו, שהרי אותו דבר מצווה הוא עליו בעשה, (ב) ויבא עשה וידחה לא תעשה ולא יחל [במדבר ל', ג'], כי כן יאמרו חכמים בכל מקום אתי עשה ודחי לא תעשה. תשובתך שהנדר עשה ולא יבא בו, לאו דלא יחל ועשה דככל היוצא מפיו יעשה [שם, שם].

שו"ת הרשב"א חלק ג סימן שמג

שאלת הא דאמרינן בנדרים פרק אלו מותרין אמר רבא האי דאמרינן ישיבת סכה עלי' וכו', והקשו בתוס' וכן כתבת בחדושינן אפי' בנדר נמי אמאי אסור ליתי עשה דסכה ולידחי לא תעשה דלא יחל דברו, ותירצו דבנדר אית ביה עשה דכל היוצא מפיו יעשה ולא תעשה דלא יחל דברו. והא תימא דהא גלוח דנזיר אית ביה עשה ולא תעשה ואפי' הכי אמרינן בריש פ"ק דיבמות דנזיר מצורע אתי עשה דויגלח את כל שערו את ראשו ודחי ללא תעשה שבו וטעמא משום דלאו ועשה נזיר קילי משום דאיתיה בשאלה, ואם כן אף אנו נאמר כן בלאו ועשה דנדרים דאיהו נמי איתיה בשאלה. תשובה כל מה שאמרו שם ביבמות לא בדוקא נאמר אלא דחיאחא בעלמא ניהו. ומשבאנו ללמוד מראשו דנזיר דאית עשה ודחי לא תעשה אמרו דמהתם ליכא למגמר משום דאיכא למפרך דדילמא טעמא תם משום דישנו בשאלה והיינו טעמא נמי דלא ילפינן מיניה אפי' למאן דאמר ומוקי ליה לראשו דנזיר דליתי עשה ולדחי עשה ולא תעשה בעלמא. אבל שנלמוד אני מיניה דלעולם ליתי עשה ולידחי עשה ולא תעשה דישנו בשאלה זה אינו, דדילמא עשה דגלוח מצורע חמור ומשו' שלום הבית דחי ללאו ועשה דגלוח דנזיר

שלמי נדרים מסכת נדרים דף טז עמוד ב

וראיתי בס' עצי לבונה על יו"ד בס' רט"ו הביא בשם ס' שמלת בנימין שחירץ קושיית הראשונים הנ"ל וז"ל, לכאורה לא קשיא כלל דהא קיי"ל דהיכי דאפשר לקיים שניהם אין עשה דוחה ל"ת וה"נ אפשר שיקיים שניהם שישאל על נדרו ויקיים המצוה, וצ"ל בנדרים שא"א לשאול עליהם כגון הנודר ע"ד רבים, ואף שהוא לדבר מצוה מ"מ הרשב"א ס"ל דאף לדבר מצוה אין לו התרה אלא כי הוא מקרי דרדקי בגיטין (דף לו א) שהוא לדבר מצוה הנוגע לרבים, אבל לשאר דבר מצוה אין לו התרה, והקשו שפיר בזה דמ"מ ליתי העשה ולדחי הל"ת. וע"ז תירצו שפיר דהוי עשה ול"ת. ואי קושיית המשל"מ דהא אפשר בשאלה דא"כ פשיטא דלא קשה דהא מצי לקיים שניהם, ואי דלא אפשר בשאלה כמו בעל דעת רבים א"כ אין עשה דוחה ל"ת ועשה וממ"נ אתי שפיר. ולא דמי לההיא דמצורע דאף דאפשר בשאלה מ"מ לא הוי מצי לקיים שניהם דאינו רוצה להתיר נדרו ויאבד כל מה שסיגף עצמו עד זמן ההוא, ומ"מ דחי העשה לל"ת ועשה כיון דאם ירצה יהיה אפשר בשאלה עכ"ל.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן תרט"ו

נראה לי דהא דקאמר נדרים חלים באלו היינו טעמא דאף על גב דאמר שבועה שלא אוכל ככר זה לא אסר הככר עליו אלא נפשיה הוא דאסר על הככר. ולגבי שבועה אחרת הוא דהויא ליה כנבלה דכיון דאסר נפשיה מיניה תו לא חייל על נפשיה איסור אחר על ככר זה. אבל נדר חל דהא מוסיף בנדרו דעד השתא לא אסר הככר עליה והשתא אסרו עליה והילכך חייל. אבל נדר אחר נדר ואי נמי שבועה אחר נדר לא חייל. דהא משעה ראשונה הוה ליה גופו של ככר עליה כנבלה ואין איסור חל על איסור כן נראה לי פירוש הירושלמי.

רא"ש מסכת יומא פרק ח

שאלו את הראב"ד ז"ל חולה שיש בו סכנה אם לא יאכל בשר. אם יש לפניו נבילה ואין שחוט אם לא שנשחט בשבת. כי יש אומרים מוטב שיעבור הוא על לאו נבילה משיעברו אחרים על איסור סקילה. והשיב דברי יש אומרים מכוונים הם... ורבינו מאיר השיב בתשובה על זה והביא דמיון מאוכל נפש ביום טוב דשווחטין ביום טוב דאיכא עשה ולא תעשה באיסור מלאכה ומאכל נבילה דאין בה אלא לאו או לומר לנכרי לנחור עופות דליכא אלא איסור דרבנן דאין שחיטה לעוף מן התורה אלא כיון דהתורה התירה לנו אוכל נפש ביום טוב הוה לדידן כל אוכל נפש ביום טוב כמו בחול. והכי נמי כיון שהתירה תורה פיקוח נפש הוי כל מלאכה שעושה בשבת בשביל חולה שיש בו סכנה כאילו עשאה בחול. והיכא דאיכא תרי איסורי מאכילין אותו הקל. ושחוטת המאכל מותר אבל הנבילה המאכל עצמו אסור ואריה רביע עלה עד כאן. ואני שמעתי משום דחיישי' שמא יהא החולה קץ באכילת איסור ויפרוש ויסתכן:

שאלת עוד שאודיע לך דעתי במה שנשאל הרב"ד ז"ל ונסתפק בו הרמב"ן ז"ל. בחולה שיש בו סכנה שמותר לשחוט לו בשבת. אם יש שם נבלה מי נאמר כיון שיש שם נבלה לא נשחוט לו. או מתירין לשחוט ולא נאכילנו לו נבלה. ואני כבר נשאלתי על זה והשבתי ואמרתי שאכתוב לך. תשובה שמעתי מאחד מגדולי הרבנים שהעיד משם הרב רבי מאיר מרוטנבורק. שהורה להתיר לשחוט אפילו במקום שיש שם נבלה להאכילו. אלא שהטעם שאמרו לי משמו חלוש מאד על כן איני כותב לך. והוא הרב שהגיע /שהגיד/ לי כן דעתו. וטעמו משום דאם אין שוחטין לו יבא לידי סכנה שימנע מלאכול הנבלה וימות. ולי נראה שהכל תלוי במחלוקת אם נאמר שבת דחוויה או נאמר שבת הותרה אצל חולה. אם נאמר שבת הותרה אצל חולה שוחטין לו שלא אסרה תורה מלאכת שבת אצל חולה. ושוחטין לחולה בשבת בדרך ששוחטין אנו לעצמנו. וכדרך שאמרו בטומאה למאן דאמר טומאה הותרה בציבור שאם נטמא הכוס אפילו יש שם כוס אחר נותן לטהור אפילו מן הכוס שנטמא. אבל למ"ד דחוויה היא מאכילין לו הנבילה שהוא צריך לאכול ואין אנו עוברין לשחוט לו. שבמקום שיש לו בשר לאכול לא נעבור אנו ולא נדחה את השבת. וכמזדמה שהלכה כמאן דאמר שבת דחוויה היא ולא הותרה. מכל מקום כל שאין שם נבילה /לא/ אמרינן לגוי לשחוט כיון שהיא דחוויה אצלו. ותדע לך שהרי שנינו בברייתא אין עושין דברים הללו לא על ידי גוים ולא על ידי קטנים אלא על ידי גדולי ישראל.

שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן לו

והנה מכבר שמעתי גדולי עולם שנתקשו בענין זה ובריטב"א שבועות [כ ע"ב] ראייתי דכל איסורי תורה איסורי גברא המתה. ולכאורה יפלא לומר על נבילה ושקצים ורמשים שאינם איסורי חפצא: והנראה לי בענין זה. כי איסי"ג נאמר על מעשה אשר פוגם מעלת האדם. כמו שקצים ורמשים כמ"ש ולא תשקצו את נפשתיכם. ואנשי קודש וגוי. ובשר בשדה וגוי. כי לפי מעלת ישראל אין נבלות ושקצים ראויין להם. זה איסור גברא. אבל נהנה מהקדש או זר שאכל תרומה הוא להיפוך שמתקרב אל דבר שהוא למעלה ממדרגתו. כי איך יקרב זר אל תרומה והדיוט אל קדשי שמים. זה איסור חפצא. שפוגם בחפצא. ועל כן קונם דמתפיס בקרבן ויש מעילה בקונמות [נדרים לה ע"א] קרי ל"י איסור חפצא. אבל שבועה אין שום קדושה נתפס בחפץ. רק שמחלל דיבורו ושבועתו ופוגם נפשו הוה ל"י איסור גברא [נדרים ב ע"ב]. ואתי שפיר דברי ריטב"א.

שולחן ערוך חושן משפט הלכות אונאה ומקח טעות סימן רלד

אבל המוכר לחבירו דבר שאיסור אכילתו מדברי סופרים, אם היו הפירות קיימים מחזיר הפירות ונטול דמיו, ואם אכלם אכל [ג] ה) ואין המוכר <א> מחזיר לו בלום. הגה: אן מכל לו מנהמה שלל נצקה כלאוי, הוי כלאיסור מדברי סופרים, (ה) שְהרי הצדיקה היא מדברי סופרים (ריב"ש סימן תל"ט).

נתיבות המשפט על שולחן ערוך חושן משפט הלכות אונאה ומקח טעות סימן רלד סעיף ג

[ג] ואין המוכר מחזיר לו כלום. בש"ך ביו"ד סימן קי"ט [סקכ"ז] פסק דאפילו המותר משווי א"צ להחזיר ע"ש. ולכאורה אינו מובן, כיון דהמקח בטל הוי כמזיק או כאוכל שלא במקח ולמה יצטרך לשלם יותר משווי. ואפשר דאף דבאיסורי תורה אפילו אוכלן בשוגג צריך כפרה ותשובה להגין על היסורין, מ"מ באיסור דרבנן א"צ שום כפרה וכאלו לא עבר דמי. תדע, דהא אמרינן בעירובין דף (מ"ז) ס"ז ע"ב] בדרבנן עבדינן עובדא והדר מותבינן תיובתא, ואילו היה נענש על השוגג היאך היה מניחין לו לעבור ולקבל עונש, אלא ודאי דאינו נענש כלל על השוגג באיסור דרבנן והרי הוא לאאוכל כאלו אכל כשירה, והרי נהנה כמו מן הכשריה, ומש"ה צריך לשלם כל דמי הנאתו וכו' בזה נהנה זה חסר מועט, דכללא הוא דצריך לשלם כפי מה שנהנה, משא"כ באיסור דאורייתא שמקבל עונש על השוגג וחסרונו גדול מהנאתו.

אתון דאורייתא כלל י

וע"ע ביו"ד סי' פ"א בש"ך ס"ק כ"ו שכ' דא"ע דבאיסור דרבנן אין מצווין להפריש את הקטן מ"מ ראוי להפרישו מפני שדבר האסור מטמא את הלב ומוליד לו טבע רע בזקנתו ע"ה ומוכח גם מזה דאיסורים דרבנן ג"כ איסורי חפצא וניהו וע"כ מפאת היות המאכל איסור בעצמותו ע"כ הוא מטמא את הלב ומוליד טבע רע אף שהקטן אינו מצווה עליו: והנה קצת האחרונים הוסיפו לחדש עוד דשוגג באיסור דרבנן א"צ כפרה וסליחה שאינו דומה לשוגג באיסור תורה שבכל איסורי תורה המעשה בעצמותה עבירה ואיסור וכן המאכל בעצמותו במאכלות האסורות וע"כ גם בשוגג אף שלא הית' שם מחשבת עבירה עכ"ז הרי נעשתה מעשה עבירה וע"כ צריך כפרה וסליחה משא"כ בדרבנן שאין המעשה או המאכל בעצמותו איסור כלל לפי ההנחה דאיסורים דרבנן רק איסורי גברא וניהו וע"כ רק אם האדם בזדון לבו עובר על דברי חכמים ה"ז עברין ורשע אבל כשה"ז שוגג בדבר א לא אז הוי עבירה כלל וא"צ כפרה וסליחה עכ"ת ולענ"ד סברא זאת צריכא עינא רבא מש"ם חולין ד"ו ע"א ר' זירא ור' אסי איקלעו לפונדקא דיאי אייתי לקמיהו בציט המצומקות ביין ר' זירא לא אכל ור' אסי אכל א"ל ר"ז לר"א ולא חייש מר לתערובות דמאי א"ל לא אדעתאי א"ר זירא אפשר גזרו על תערובות דמאי ומסתיע מילתא דר' אסי למיכל איסורא (בתמי) השתא בהמתן של צדיקים וכו' עכ"ל הגמ' והנה מפורש פה דגם שוגג באיסור דרבנן נחשב לעבירה דהא דמאי רק מדרבנן אסור ור"א בשוגג הוא שאכל ואעפ"כ חשיב ל"י ר"ז תקלה וקמתמה השתא בהמתן של צדיקים כו' ולכאורה יש ליישב דשאני דמאי דאף שהאיסור הוא מדרבנן עכ"ז הרי האיסור דרבנן הוא מחשש איסור תורה דשמא לא עישר העם הארץ וה"ל טבל ואסור מה"ת אלא דמדאורייתא לא חיישי להכי דרוב מעשרין הן ועכ"ז כיון דמדרבנן חיישי להכי שיש בו איסור תורה ע"כ שפיר הוי החשש הזה איסור חפצא ושפיר חשוב עבירה גם בשוגג וכעין זה כתבו התוס' ביבמות דק"ד ע"א ד"ה א"ר יוחנן אהא דפריך התם אמ"ד דקטן אוכל נבילות ב"ד מצווין להפרישו מהא דתני' בן חבר שרגיל לילך אצל אבי אמו עם הארץ אין חוששין שמא יאכילנו דברים שאינם מתוקנים (שאינם מעושים) מצא בידו פירות אין זקוק לו (ליטלן הימנו) ומשני דבדמאי הקילו והקשו התוס' שם דל"ל לומר דבדמאי הקילו ה"ל לתרץ בפשיטות דכיון דדמאי רק מדרבנן הוא ע"כ אין זקוק לו וכדאמרי' התם בהך סוגי' דבאיסור דרבנן לכ"ע אין ב"ד מצווין להפרישו ותידעו שם בתירוץ השני וז"ל א"נ כיון שיש לחוש לספק טבל דהוי דאורייתא יש להחמיר אי לאו טעמא דבדמאי הקילו עכ"ל:

וכעין זה איתא עוד בב"ב דק"ד ע"ב דקאמר דמסל"ת אינו נאמן אלא בעדות אשה דרבנן ודאורייתא לא וכו' והא מעשה בא לפני רבי בתניוק אחד שהי' מסל"ת ואמר אני ואמי נשבינו לבין העכו"ם יצאתי לשאוב מים דעתי על אמי ללקט עצים דעתי על אמי והשיאה רבי לכהונה על פיו ומשני בשבוי' הקילו ע"כ ולכאורה ה"ל לתרץ בפשיטות דשבוי' דרבנן היא והרי לגבי רבנן קי"ל דמסל"ת נאמן ועל כרחך דשבוי' גרע דהוי דרבנן מכח חשש דאורייתא דהיינו חשש זונה שמה"ת אסורה לכהן וע"כ אי לאו טעמא דשבוי' הקילו לא הי' מסל"ת נאמן בשבוי' אף על פי שמדרבנן היא וסוגי' זו היא ממש כסוגית הש"ס דיבמות הנ"ל וכן תמצא עוד בסברא זו בר"ש אהלות פ"ג מ"ה שכ' דעכו"ם וכן פחות מכביצה חוצצין בפני טומאת מת ואף על גב דגזרו על העכו"ם שיהיו כזבים לכל דבריהם וכן פחות מכביצה מקבל טומאה מדרבנן וקי"ל דכל דבר המקבל טומאה אין חוצץ בפני הטומאה עכ"ז הואיל ומדאורייתא לאו בר קבולי טומאה ניהו שפיר חוצצין ואילו חררה של עם הארץ מבוואר בחגיגה דכ"ב דאינה חוצצת מפני שטמאה על גבי ע"ה ואף על גב דטומאת ע"ה היא ג"כ רק מדרבנן וכו' לחלק דטומאת ע"ה הואיל והיא מפני ספק שמא נטמא ואם נטמא הרי הוא באמת טמא מה"ת ע"כ אף שמדאורייתא אין חוששין שמא נטמא עכ"ז כיון דמדרבנן חוששין שיש שם טומאה דאורייתא ע"כ שפיר אינו חוצץ משא"כ עכו"ם ופחות מכביצה הרי אין בהם טומאה כלל מדאורייתא עכ"ת ד ע"ה:

אולם אחרי העיון אין התירוץ הזה עולה יפה בסוגי' דחולין הנ"ל דאכתי מאי פריך השתא בהמתן של צדיקים כו' דילמא כלפי שמיא ה' גלוי באמת שזה היין אשר אכלו ר' אסי עישר אותו העם הארץ ושמרו אותו מן השמים ממכשול באמת ומאי קמתמה ועל כרחך דהכוונה הוא דכיון שאסור חכמים תבואת ע"ה ואמרו שהיא אסורה כ"ז שאין האוכל יודע שעישרה הע"ה ע"כ אף אם נתעשרה באמת עכ"ז איסור דרבנן הוא כ"ז שלא נודע זה אל האוכל וכמו שכתבתי למעלה בכלל ר' וא"כ זה האיסור דרבנן אשר ישנה על התבואה שנתעשרה באמת שוב הרי אין בו עוד איסור תורה רק איסור דרבנן גרידא הוא כשאר איסורים דרבנן כיון שבאמת נתעשרה התבואה ואינה טבל מה"ת ור"א וכו' שוב בשוגג שפיר לא חשיב עבירה ור"א וכו' אכתי מה קמתמה השתא בהמתן וכו' ועל כרחך לומר דגם שוגג דאיסור דרבנן גרידא שאין בו חשש תורה נמי הוי עבירה ושפיר קמתמה ודו"ק היטב: והנה י"ל עוד דאפי' אי שוגג בדרבנן לא הוי עבירה שתצטרך כפרה וסליחה עכ"ז תקלה עכ"פ נחשב ובפירט לגבי אדם גדול ושפיר קמתמה השתא בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה וכו' ועיין בש"ס סנהדרין דנ"ה ע"ב דקאמר דעבירת קטן קרי תקלה ע"ה אף על גב דמדינא א"צ כפרה וסליחה אף לכשיגדיל וכמבואר באו"ח סי' שמ"ג אולם מהא דקאמר ומסתיע מילתא דר' אסי למיכל איסורא מוכח משנתיבות הלשון דגם איסור דרבנן איסור חפצא הוא ונקרא מאכל אסור וע"ע בחלה פ"ב מ"ה המפריש חלתו קמת אינה חלה וכו' ואסורה לזרים דברי ר' יהושע אמרו לו מעשה וקפשה זקן זו אמר להם אף הוא קילקל לעצמו ותיקן לאחרים ובר"ש כ' וז"ל קפשה ואכלה חטפה ואכלה. קלקל לעצמו מפרש בירושלמי דאכלה ואיענש. ותיקן לאחרים דאינון אכלין ותליין ביי' עכ"ל והנה זה הזקן הרי לא אכלה בזדון לעבור דא"כ מאי ראי' הביאו חכמים ממנו אלא שאותו הזקן הי' סובר לפי סברתו דחלת קמת מותרת לזרים וא"כ גם לר' יהושע וס"ל דאסור לזרים עכ"ז הזקן הזה הא ה"ל אומר מותר דקיל' דשוגג הוא ור"א כ"כ מאי טעמא איענש הא הוי שוגג בדרבנן דאיסור הקמת הזה לזרים הוא רק מדרבנן הואיל ונקרא עליו שם חלה דמה"ת אינה חלה כלל וכמבואר שם במפרשים ע"ש ועל כרחך דגם שוגג בדרבנן יש עליו עונש וצריך כפרה וסליחה וע"ע בכ"מ פ"א מה' איסורי ביאה ה"ב שעל מ"ש הרמב"ם וז"ל הבא על ערוה כמתעסק אעפ"י שאין כוונתו לכך חייב וכן בחייבי לאוין ובשניות עכ"ל ובהשגות א"א חייבי לאוין לא ידעתי למה קרבן אין כאן עכ"ל וכו' ע"ז הכ"מ וז"ל ולי נראה ליישב דה"ק וכן בחייבי לאוין עבר על לאו כדון מי שלא הותרו בו שאעפ"י שאינו לוקה הרי הוא חייב לשמים וכן בשניות חייב לשמים אעפ"י שאין מענישין אותו בידי אדם עכ"ל ומפורש בזה דאפי' שוגג בדרבנן כגון שניות נמי צריך כפרה וסליחה: